

Cahidə YAQUBOVA***Doktorant AMEA Folklor İnstitutu******e-mail: cahidey1996@gmail.com******orcid.org/0000-0001-7757-1723***

“YEDDİ BULAQ ƏFSANƏSİ” POEMASINDA FOLKLOR

Açar sözlər: əfsanə, folklor, poema, yeddi bulaq, Şahmar bəy, yeddi qız

SUMMARY

FOLKLORE IN THE POEM OF THE LEGEND ABOUT SEVEN SPRINGS

Mammad Araz, a famous poet of Azerbaijani literature, has left a deep mark in the world of poetry with his achievements. He is the author of not only poetry, but also poems. The poet wrote poems such as «Mother of three sons», «Araz flows», «Rusty sword», «Legend about seven springs», «My fathers book», «Conversation with an old beekeeper». As in the poems, traces of folklore can be found in the authors poems. This is due to the fact that Mammad Araz is closely connected with the customs and traditions of the people.

The poets poem «The Legend about Seven Springs» was written on the basis of legendary motives. The poem «The Legend about Seven Springs» resonates with the folk legend «Seven years of immortal flowers.» Both works speak of eternity and immortality and freedom. Images fight for freedom. In the poem «The Legend about Seven Springs», the author instills in readers the highest feelings, such as constant movement for freedom, not to despair.

Keywords: legend, folklore, poem, seven springs, Shahmar bey, seven girls

РЕЗЮМЕ

ФОЛЬКЛОР В ПОЭМЕ «ЛЕГЕНДА О СЕМИ ИСТОЧНИКАХ»

Мамед Араз, известный поэт Азербайджанской литературы, оставил глубокий след в мире поэзии с своими достижениями. Он является автором не только стихов, но и поэм. Поэт написал такие поэмы, как «Мать трех сыновей», «Араз течет», «Ржавый меч», «Легенда о семи источниках», «Отцовская книга», «Разговор со старым пчеловодом». Как и в стихах, в поэмах автора также можно найти следы фольклора. Это связано с тем, что Мамед Араз тесно привязан с народными обычаями и фольклором.

Поэма поэта «Легенда о семи источниках» написана по мотивам легенды. Поэма «Легенда о семи источниках» перекликается с народной легендой «Цветок, который не увядает семь лет». Оба произведения говорят о вечности, бессмертии и свободе. Герои борются за свободу. В поэме «Легенда о семи источниках» автор внушает читателям самые высокие чувства, такие как постоянное движение за свободу, и не отчаиваться.

Ключевые слова: легенда, фольклор, поэма, семь источников, Шахмар бек, семь девушек.

Giriş. Məmməd Araz yaradıcılığında əhəmiyyətli yer tutan “Yeddi bulaq əfsanəsi” poeması özünəməxsus keyfiyyətləri ilə seçilir. Azərbaycan poeziyasında öz sözünü layiqlicə deyən görkəmli şairin lirik əsərləri həm zəngin söz lüğətinə sahibdir, həm də rəngarəngdir. 1956-cı ildə yazılan “Yeddi bulaq əfsanəsi” poeması məna və mövzu baxımından diqqəti cəlb edir.

Məqalə hazırlanarkən **tipoloji, müqayisəli metoddan** istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın məqsədi Məmməd Arazın “Yeddi bulaq” poemasını folklor qaynağı ilə müqayisə edərək şair və xalq yaradıcılığı probleminin araşdırılmasında poemanın yerini müəyyənləşdirməkdir.

Məlum olduğu kimi Məmməd Araz xalq yaradıcılığı ilə sıx bağlı olan şairdir. Müəllifin şeir yaradıcılığında olduğu kimi, poemaları da bənzərsizdir. Belə ki, İsa Həbibbəyli “Xalq şairi Məmməd Araz” adlı kitabında şairin poemaları haqqında yazmışdır:

“Azərbaycan ədəbiyyatında poema janrı da Məmməd Arazın poemaları ilə yeni mərhələyə çatmışdır. İnsan mənəviyyatının dərin qatlarının poetik kəşfi, fəal vətəndaşlıq mövqeyi və müasirlik, milli taleyimizin əhatəli təqdimi bu poemaların ana xəttini səciyyələndirir”. (3, s. 26)

Poema şairin üzərində dayandığı bulaq üstündə fikrə dalması ilə başlayır. Şair əfsanəni xatırladıqca sanki yeddi bulaq ürəyindən süzülür. Deyilənə görə, müəllifin su içdiyi yeddi bulaq yeddi qızın göz yaşları ilə yaranmışdır:

Bu dediyim əfsanəni
Düşündükcə, yazdıqca mən
Elə bil ki, yeddi bulaq
Süzülürdü ürəyimdən.
Üzərində dayandığım,
Su içdiyim yeddi bulaq
Deyirlər ki, yeddi qızın
Göz yaşından yaranmış, ah. (1, s. 39)

Ətraf gül və çiçəklərlə əhatəli olub gözəl görünməyə də, ürəklər qış fəslitək soyuqdur. Mənfi obraz kimi verilən Şahmar bəyin zümləri dağların dərini çoxaltmışdır. Şair onu qara qurd adlandıraraq yırtıcı heyvanla eyniləşdirir. Qara qurd yəni, Şahmar bəy yer də, yurd da mənimdir deyərək hökm edir, özülə öyünür. İcazə alınmadan çiçəklərin qoparılması bəyin ürəyini üzür. Nə qədər ki, bəy sağdır, heç kim onun yaylağından icazəsiz çiçəklər üzə bilməz. Çobanın yeddi qızının bəyin yaylağında azad gəzib çiçək dərməsi Şahmar bəyi bərk qəzəbləndirir və həməm qızların hüzuruna gətirilməsi əmrini verir:

Gül-çiçəkli olsa da yer,
Ürəklərin fəslə qışdır.
Şahmar bəyin zülmü yenə
Dağlara da dərd olmuşdur.
Hökm eləyir o qara qurd:
“Mənimdir yer, mənimdir yurd:
Bir çobanın yeddi qızı
Burda azad gəzir niyə?
Yaylağımda çiçək üzüb
Ürəyimi üzür niyə?
Ölməmişdir, hələ Şahmar,

Şahmar bəyin hüzuruna

Bu saatca gəlsin onlar!" (1, s. 39-40)

Şahmar bəy yaylağından üzülən çiçəklərə görə fərman verir ki, bir günün içərisində üzülən çiçəklər yenidən yerində bitsin. Təbii ki, bir gün içərisində çiçəyin öz yerində yenidən bitməsi mümkün deyil. Beləcə, yeddi bacı Şahmar bəyin istəyi qarşısında aciz qalır. Ağır qərar verməsiylə Şahmar bəy qəlbinin çirkinliyini, zalımlığını ortaya qoyur. Qoparılmış hər bir çiçək bir gün ərzində bitməlidir, əgər çiçəklər bircə günə bitməsə, qızlar bəyin hüzuruna gəlməlidir, onun arzusu mütləq yerinə yetirilməlidir. Əks halda, Şahmar bəy sözündən dönməyəcək. Fərmanından kimsə dönərsə, saçlarından asılacaq:

O əmr etdi qızlara: "Siz

Bu gün dağa dönərsiniz.

Qoparılan hər bir çiçək

Öz yerində bitsin gərək.

Mənim şərtim budur: əgər

Bircə günə bitməsələr

Çiçəklərim, o zaman siz

Hüzuruma gələrsiniz...

Hökmüm gözəl, qəlbim incə...

Səadətdir yeddi gecə

Yeddi gözəl olsa bəyin:

Bundan gözəl qərar deyin!

Bəy arzuya yetsin gərək,

Sözündən dönməyəcək.

Fərmanından dönən ancaq

Saçlarından asılacaq! (1, s. 40)

Qızlar gecə yarısı dağa dırmanıb zirvədə dayanır. Yeddi bacının qarşısında sadəcə iki yol var idi. Birinci yol, özlərini dağdan atıb tikə-tikə olaraq ölmək, bununla da bütün dərdlərdən, xəcalətdən xilas olmaqdır. İkinci yolda isə geri dönüş ömürlük ləkə olacaqdı. Bacılar üçün adlarını, namuslarını qorumaq hər şeydən üstündür, hətta buna görə ölümə hazırdırlar. Çünki qızlar bilir ki, qəddar bəyin arzusunu gerçəkləşdirə bilməyəcəklər. Ona görə də bacılar gözlərini bir anlıq yumub özlərini qayadan ataraq həlak olmağı daha üstün tutdular. Bacılar gözlərini bir anlıq yumub qayadan salsa, göz yaşlarından yeddi bulaq qalacaq:

Qızlar durub gecəyarı

Dırmandılar dağa sarı.

Bir zirvədə durdu onlar,

Burda yalnız iki yol var;

Qabaq ölüm: tikə-tikə!

Geri dönsən olar ləkə.

Gözlərini yumub bir an

İndi onlar bu qayadan
 Özlərini salacaqlar,
 Yeddi qızın göz yaşından
 Yeddi bulaq qalacaqdır. (1, s. 41-42)

Poemada sanki surət kimi iştirak edən Məmməd Araz yeddi bacıya qalxın deyə müraciət edir. Artıq qalxın Şahmar bəyin taxtı-tacı həmişəlik tar-mar olub. Onun zülmü sona çataraq digər ömürlərə bahar olub:

Bulaq üstə gəldim birbaş:
 “Qalxın, – dedim, – yeddi bacı,
 Şahmar bəyin taxtı-tacı
 Əbədilik tar-mar oldu,
 Daha ömür bahar oldu”... (1, s. 43)

Əsərin sonunda Şahmar bəy məğlub olur. Sanki yeddi bacının göz yaşı, ah-naləsi göylərə qalxaraq duaya çevrilir və Tanrı bunu eşidərək ədaləti bərpa edir, zülm verən tərəf cəzalandırılır. Poemada şair obraz kimi yeddi bacının keçirdiyi hissləri yaxından təqib edir. Onların emosiyalarını, başına gələn əhvalatları yüksək pafosla ifadə edir. Məmməd Araz yeddi bacının həyəcanlarını özü də yaşayır, duyur və dərdlərinə şerik olur. Hadisələr və əhvalatlar gah sakit, gah da kəskin tempə təsvir edilir.

“Yeddi bulaq əfsanəsi” poemasında yeddi rəqəminin istifadəsi maraqlıdır. Ümumiyyətlə, folklorda yeddi rəqəminin işlədilməsinə çox rast gəlinir və onun xüsusi mənaları vardır. Məsələn, şair tez-tez “yeddi bacı”, “yeddi gənc”, “yeddi bulaq”, “yeddi qız”, “yeddi çiçək”, “yeddi pəri”, “yeddi ulduz” kimi ifadələr işlədir. Xalq yaradıcılığında yeddi rəqəminin “matəm”, “dərnlük”, “yolayrıcı” və sair kimi anlamları vardır. Müxtəlif nağıl və dastanlarda qəhrəmanların səbri, sınaqlardan keçməsi, dözümlü kimi əlamətlər aydınlaşdırılır. Məmməd Arazın xalq yaradıcılığına dərinlən bələd olması “Yeddi bulaq əfsanəsi” poemasında yeddi rəqəminə müraciətindən görünür. Belə ki, poemada da yeddi bacı Şahmar bəyin ağır hökmünə dözümlü və səbr göstərir. Mətanət Abbasova “Azərbaycan xalq şeirinin genezisi və poetikası” adlı kitabında yeddi rəqəmi barəsində maraqlı fikirlər bildirmişdir: “Xalq yaradıcılığının mifoloji sistemdə 7 sayının ümumi məzmunu, mahiyyətinin nəzərdən keçirilməsində çıxarılan ümumi bir nəticə ona əsaslanır ki, kosmoloji sistem 7-dir, Yer altı təbəqəlidir, dünya modelində 7-liyin bərqərar olması (ulduz sistemi, Yer qatının təbəqələri) onun mikrostrukturuna da eyni saylı hərəkət, vəziyyət, nəsnelərin sakrallığını qoruyur.” (2, s. 349)

Əfsanələr şifahi yaddaşlarda, tarixi qaynaqlarda, əsərlərin süjet tərkibində yaşayır. Burada xalqın həyatı, düşüncələri, inam və arzuları əks olunur. Ümumilikdə desək, əfsanələr həyat hadisələrinə, nə zamansa baş vermiş həyat faktına əsasən yaranır. Azad Nəbiyev “Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı” adlı kitabının II cildində əfsanələr haqqında yazmışdır: “Əfsanə olmuş, yaxud olması mümkün olan bədii həqiqətlər, astral təsəvvürlər, həyat və cəmiyyət hadisələrilə bağlı həyat faktına

əsaslanır. Bu nümunələrdə müasir dövr və həyat üçün nümunəvi olan, insana estetik zövq verən, onu düşündürən, dövrün əksiklikləri və ziddiyyətləri ilə insanı üz-üzə qoyan həyat materialına əsaslanır. Əfsanələrdə epik düşüncənin dərin qatlarında yaşayan bədii dəyərlər üzə çıxır. Dünya haqqında, onun dünəni, bugünü, təbiət gözəllikləri, zoomorfik baxışlar, dini görüşlər və s. Özünü göstərir.” (5, s. 294)

“Yeddi bulaq əfsanəsi” adlı poema daxilində bədii süjet kimi əfsanə verilmişdir. Əsərdə qədim zamanlarda baş vermiş hadisə danışılır. Bildiyimiz kimi, əfsanələr ağızdan-ağıza dolaşaraq keçdiyi üçün müəyyən mənada ilkin variantdan fərqləri müşahidə edə bilirik. Belə ki, “Yeddi bulaq əfsanəsi” poemasının “Yeddi il solmaz çiçək” adlı xalq əfsanəsi ilə məzmununda müəyyən oxarlıqlar vardır. “Yeddi il solmaz çiçək” adlı əfsanədə baş qəhrəman Natəvan adlı Xan qızıdır. O, Əsəd adlı kasıb bir oğlanı sevir. Xan bunu biləndə Əsədi öldürməkdənsə, gedər-gəlməz bir səfərə yollayır. Əsəd Sevan gölündən bir qızıl balıq tutub gətirməlidir ki, Xan qızını Əsədə versin. Həmə qızıl balığın ətindən yeyən kəs heç zaman qocalmamış. Oğlan Xanla razılaşaraq deyilən məkana gedir, ancaq geri qayıtmır. Natəvan oğlanı yeddi il gözləyir. Yeddi il bitdikdən sonra Xan qızını məcburi əmisi oğluna vermək istəyir. “Azərbaycan türklərinin xalq əfsanələri” kitabında qeyd edilir:

“Toy gecəsi qız Allaha yalvarır ki, onu gülə döndərsin və o, bundan sonra da yeddi il sevgilisinin yolunu gözləsin. Allah onun sözlərini eşidib qızı bir incə çiçəyə çevirir ki, bu çiçək yeddi il solmur.

Qızın yoxa çıxmasını eşidən Xan çox peşman olur və Allaha yalvarır ki, ona ən ağır cəza versin. Allah xanı şahmar ilana döndərir. Həmin gündən şahmar ilan kimin evində həmin çiçəkdən görürsə ona ziyan vurmur və həmin ailəyə toxunmadan gedir.” (4, s. 158)

Nəticə. Məmməd Arazın “Yeddi bulaq əfsanəsi” poemasında yeddi bulaq, yeddi qız, şairin özü, Şahmar bəy çıxış edir. “Yeddi il solmaz çiçək” adlı xalq əfsanəsində Əsəd, Natəvan, zülmkar surət olan xan verilmişdir. Baş qəhrəmana edilən zümlərə görə Xan Allah tərəfindən cəzalandırılaraq şahmar ilana çevrilir. Eynilə, bu epizod “Yeddi bulaq əfsanəsi”ndə də təkrarlanır. Poema qəhrəmanı Şahmar bəy də Xan kimi Allahın qəzəbinə uğrayır, taxt-tacını itirir. Şahmar bəy və xan ədalətizliyin, zülmün, günahsız insanların çarəsizliyinə səbəb olan obraz rolunda çıxış edirlər.

ƏDƏBİYYAT

1. Məmməd Araz, Seçilmiş əsərləri, dörd cildə, IV cild, s. 355
2. Mətanət Abbasova, Azərbaycan xalq şeirinin genezisi və poetikası, Bakı, 2017, s. 410
3. İsa Əkbər oğlu Həbibbəyli, Xalq şairi Məmməd Araz, Bakı, 1999, s. 158
4. Sədnik Paşa Pirsultanlı, Azərbaycan türklərinin xalq əfsanələri, Bakı, Azərneşr, 2009, s. 486
5. Azad Nəbiyev, Azərbaycan xalq ədəbiyyatı, Bakı, Elm, 2006, s. 662